

Олег Білий

ЛЕГІТИМАЦІЯ І СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

У поданому тексті ідеться про політичне визнання різних способів державного урядування. Визначено культурно-історичні, філософські, правові та соціально-політичні передумови політичної легітимації у пострадянську добу. Окреслено роль інституційного, психологічного та фізичного примусу як інструментів легітимації.

Ключові слова: політичний режим, легітимація, примус, симулякр, PR-технології.

Oleg Bilyi. Legitimization and Contemporary Political Regime. In this text it deals with the nature of political recognition of the different state government modes. The cultural, historical, philosophical, legal and socio-psychological backgrounds of the political legitimization in the postsoviet period are determined here. The role of the institutional, psychological and physical coercion as the legitimization instrument is outlined.

Key words: Political regime, legitimization, coercion, simulacre, PR – technologies.

Нині часто доводиться чути з уст депутатів або урядовців такі визначення, як «заполітизованість». Водночас позиція критиків політичних практик сьогодення переважно зводиться до викриття їх з позицій універсальної, християнської етики. Про що це свідчить? Насамперед про деградацію уявлень про сутність політичного і рівночасно

про спроби відновити зужиті цінності та етичні норми за доби тоталітаризму. Тут постає ще одне питання: як зламати традицію, що, не в останню чергу, уможлиблювала існування тоталітарних режимів. А саме – традицію мовчазної співучасті населення у системі, яка передбачала інструментальне використання брехні як засобу керування.

Ми є свідками того, як поглиблюється прірва між етикою і політикою, як згортається раціональна дискусія і занепадає дух критики перед лицем влади. Натомість *утверджується інституціалізоване блюзнірство*. Парадоксальним чином профанація поняття «політика», зведення її школи, демагогія й полювання на електорат і *реставрація поняття «етика»* у її тривіальному розумінні як педагогіки й проповідництва з опорою на так звані моральні авторитети фактично утверджує позицію, згідно з якою політика виступає зовнішнім елементом людської природи.

А тим часом історія становлення й узвичаєння етичних норм і цінностей засвідчує зверхність політичних практик, у процесі розгортання яких утверджуються комунікаційні стандарти й етичні цінності. Наприклад, якщо депутат голосує чужою карткою і ця дія не викликає повстання мас, принаймні активної протидії колег, *то такий спосіб поведінки і є етичною цінністю (етичним узвичаєнням)* суспільства. Щоб змінити таку норму, слід насамперед обґрунтувати іншу політичну раціональність, тобто діяти у царині *політики*, яка полягає не у досягненні щастя, а у досягненні свободи. Щоб зрозуміти умови можливості такої зміни, важливо розуміти сутність фундаментальної засади політики – політичної легітимації.

З того часу, як Макс Вебер обґрунтував поняття легітимного порядку, вважається загальноприйнятим, наприклад, що легітимація – це суспільне визнання способів урядування й законів панівного режиму, політичної влади, а за основу для підтримання й зміцнення легітимності править підприємствополітичного панування, *сперте на раціонально організоване насильство [1]*.

Сучасна метафізика політичного веде до особливої легітимаційної гри. Основні правила і технології такої гри,

проблеми, що постають як *загрози* правам людини, я спробую окреслити у своїй статті.

Є декілька ключових актуальних вимірів проблеми легітимації.

А) Перший – культурно-історичний

Провідним прийомом, який завжди активно використовувався у процесі політичної легітимації як *форма насильства, була раціоналізація нав'язуваного міфу*, апеляція до історії. Саме тому образи історії поза межами академічного діалогу завжди постають як образи влади. Відоме висловлювання, що історія – це завжди історія переможців. Великі історичні наративи не запрошують до діалогу, а нав'язують його, втягують індивіда у вир ідентифікацій, що їхня функція полягає у визначенні своєрідної балістики уяви. Це добре видно на прикладі битви за історію, що постає як контроль за тяглістю уявлюваних інституцій через *легітимацію образу історії, як спосіб легітимації політичної влади*. Найпоширенішою стратегією, що її метою є легітимація образу історії, вважається возвеличення переможців у колективній пам'яті. Сам переможець є образом успішного владарювання й завжди має карт-бланш на *контроль історичного процесу* через систему опцій. Він завжди творить привілейовану історію. Таким чином створюються підстави для узвичаєння інституційного ладу, для усталення *символічного порядку* через відтворення *стратегічних символів історії*. Це можуть бути персоналії, події, знаки і зображення. Скажімо, зміст символічних репрезентацій у пострадянській Україні годі уявити без таких постатей, як Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Симон Петлюра, Степан Бандера, Нестор Махно, а також без таких надзвичайних подій національної історії, як проголошення IV Універсалу, день злуки ЗУНР і УНР, проголошення Незалежності у 1991 році, «помаранчева революція».

Те саме стосується й російських реставраційних програм. Протягом останніх шістдесяти років, наприклад, як мінімум двічі відбувалась реставрація образу Російської імперії. Під час Другої світової війни Сталін запровадив

ордени, названих ім'ям царських генералів – Кутузова, Суворова.

За часів Путіна відновлення «уявлюваної імперії» стало частиною ідентифікаційної політики офіційної Росії, а під час президентських перегонів – легітимаційною моделлю. Достатньо пригадати метафору Анатолія Чубайса, на той час голови РАО Газпром: сучасна Росія – це велика ліберальна імперія.

Так, у 1940 році, коли половина Франції була окупована нацистською Німеччиною, Шарль де Голль виголосив у Лондоні свою знамениту радіопромову, закликаючи французів згадати про цінності «вічної» Франції.

Б) Другий аспект – правничий, пов'язаний зі співвідношенням закону і права і застосуванням так званого номократичного принципу

Виразним прикладом застосування цього принципу можна вважати юридичну практику нацистської Німеччини. З погляду політичної легітимації, система урядування у нацистській Німеччині тяжіла до реалізації ідеологічної програми у точній відповідності до закону, традицій *Rechtstaat*.

Складність становища німецьких юристів зумовлювалася також тим, що у нацистській Німеччині формально усе ще діяла Веймарська конституція, жодного нового зведення законів так і не було розроблено. Наявне буржуазне законодавство постійно модифікувалося декретами та законами з особливих питань. Витлумачуючи право, юристи опинялись у складному становищі. Націонал-соціалістична ліга німецьких юристів постійно навіювала їм думку, згідно з якою основою тлумачення законів мають бути не судові прецеденти, а націонал-соціалістична ідеологія, промови фюрера і «здорове чуття народу». Проте досягти тотального контролю над суддями нацистам не вдалося. Це пояснюється здебільшого історично усталеною відданістю німецьких юристів ідеї *Rechtstaat*.

Натомість у СРСР заради ідеологічної доцільності або забезпечення інтересів партійної бюрократії урядування

могло здійснюватись і через імітацію законності, порушення прав громадян тощо.

Плебісцитарна форма демократії у своїй генезі належить до царини політичної міфології, породженої традиціями європейського Просвітництва.

Ідея референдуму означає, що механічна сума думок ставиться вище за консенсус інтересів різних соціальних груп. Загальна воля перетворюється на своєрідну машину, що діє як природний закон. Референдум ще називають законом «прямої дії». Але сумарна думка насправді не може бути законом, адже вона має бути відповідним чином утілена в букву закону, та вже без участі суверена. Таким чином, повноваження суверена комусь делегуються. Хтось має взяти па себе тягар утілення загальної волі. Кількісно визначена загальна воля персоналізується. За умов «керovanого» парламенту єдиним сувереном стає глава держави.

По суті, ідея референдуму стає інструментом боротьби із суспільством як сувереном, тобто, системою організованих приватних інтересів, відбитих в інституціях представницької демократії. «Природна людина» перемагає людину соціальну. В межах демократичного дискурсу персоналізована загальна воля, а в деяких випадках воля «природної людини» створює передумови для утвердження автократії. Показово, що в побудові німецької націонал-соціалістичної тоталітарної держави референдумам було відведено ключову роль. Так, 1934 року загальнонімецький плебісцит підтвердив повноваження Гітлера як президента й канцлера рейху. На його підтримку висловилося 89,9% громадян країни. 1935 року відбувся плебісцит з питання повернення Саарської області до складу рейху. «За» проголосувало 91% громадян Німеччини. А 1938 року внаслідок проведеного в Австрії плебісциту за аншлюс висловилося 99% громадян.

Технології проведення референдумів засвідчують, що силовий чинник – це свого роду епіфеномен сучасних способів політичної легітимації.

Політична легітимація здійснюється через баланс сил, загрозу примусу, поліцейського – з боку можновладців, і повстанського – з боку організованих громад. Показовою

з цього погляду видається сучасна «статистична» війна, або війна чисел у ході оприлюднення повідомлень ЗМІ про акції протесту. Щоразу у зведеннях органів правопорядку фігурують занижені цифри, натомість у повідомленнях організаторів акцій – завищені. Ось чому багатотисячні мітинги доби «помаранчевої революції» – це не що інше, як спалах легітимаційного потенціалу українського суспільства, реалізація відомого права на повстання, яке Ж.-Ж.Руссо вважав наріжним каменем суспільного договору. І саме латентна загроза масштабних заворушень, масовість мітингів, а не релігійний ритуал шаманів процедурної демократії, не моралізаторські інвективи опозиційних політиків, що ними рясніють сьогодні політичні ток-шоу, спрямувала хід засідань Верховного Суду України й вирішальним чином легітимувала перебіг повторного голосування на президентських виборах на початку 2005 року.

Саме легітимаційні колізії і перипетії повстання зразка осені 2004 року відіграли роль демократичної *педагогіки*. Водночас реставраційний поворот в Україні переконливо довів, що спроби відділити «позитивне» право від фундаментальних цінностей або вважати, що історія подарує готових індивідів, спроможних примусити функціонувати демократичний механізм, є цілковитою ілюзією. *«Позитивне» право і демократична процедура, риторично звеличені поза контекстом перманентного суспільного конфлікту і боротьби, поза критичною оцінкою фундаментальних цінностей, які сповідують суб'єкти політичного змагання, лише спрощують легітимаційне виправдання сваволі переможця виборчих перегонів, а згодом і визнання тиранії більшості.*

В) Третій аспект – пов'язаний з особливостями взаємовідношення демократичних процедур й інституційного будівництва

Уже у самих процедурах демократичної легітимації закладалася можливість диктатури. *Ідеться про спосіб прийняття політичних рішень через механізм більшості, що завжди ототожнювався з порядком одностайності. Небезпека більшості як інституту задля прийняття рішень*

була у центрі теоретичних дискусій уже на початку XIX століття. Тиранію більшості Алексис де Токвіль порівнював з французьким абсолютизмом [2].

Один з головних ризиків демократичної легітимації – право більшості. Прийняття рішень більшістю беззаперечно вказує на *силову природу* цього загальноновизнаного демократичного механізму. В усіх ситуаціях, де він діє, зберігається загроза зловживання процедурою, перетворення його на машину голосування. Суспільна згода щодо визнання права більшості як інституційного врегулювання конфлікту залишається підваженою упродовж усієї історії існування такого права. Така згода «за замовчуванням» легалізує процедурно обмежений примус. Право більшості у процесі прийняття політичних рішень, навіть попри брак ясної альтернативи, залишається одним з основних ризиків демократичного урядування.

Наприклад, уже цілком очевидний тренд нинішнього режиму до авторитаризму вважається легітимним на тій підставі, що його усталення пов'язується з демократичним процедурним ритуалом. Але у пострадянській Україні легітимація втрачає навіть своє значення як інституційний регулятор примусу. Адже сама система демократичних процедур є різновидом віртуальної реальності, що постала на руїні грандіозного *симулякру*.

Тут варто навести й інші приклади радянської імітаційної практики – «вільні» вибори з одним кандидатом, одностайне ухвалення рішень, продиктованих партійно-бюрократичною верхівкою, тощо. І з цього погляду найбільш показовим є інститут Президента, який відтворює, по суті, практику урядування, здійснювану Політбюро на чолі з Генсеком. Проте є одна важлива відмінність – після Хрущова Політбюро вже перетворилося на своєрідний запобіжник одноосібної узурпації влади. Натомість сьогодні ми маємо справу з різновидом конституційної монархії, але без права передачі у спадок посади Президента.

У публічному просторі Президент діє через механізми відстрашування підлеглих. Щоразу такі сеанси шантаж-

ної педагогіки у вигляді батьківського прочухана перетворюються на легітимацію суворого і сильного вождя. Вербальну погрозу як символ суворого і справедливого наглядча при цьому адресовано насамперед широкому загалу, адже для розв'язання «кадрових» питань немає жодної потреби вдаватися до медіа. Така практика постає як головна ознака «шантажної держави» (Кейт Дарден).

Однією з головних ознак такої держави є стимулювання корупції та криміналу за допомогою недосконалого і плутаного законодавства, що надає можновладцям важелів гарантованого нагляду за громадянами. Шантаж посів те місце, яке у тоталітарних практиках посідала всеосяжна і завжди штучно підживлювана підозра у порушенні громадянами СРСР ідеологічних табу. Виключне право на тлумачення цих табу мали лише партійні функціонери. Шантажна держава також експлуатує людську здатність до самопримусу і діє за межами реального права, розширюючи *зону неправи* (Гегель).

Нині політична легітимація розгортається на основі суперечностей між новими соціальними інститутами й радянським типом інституційної уяви. Інакше кажучи, за реального існування парламенту й Президента у діях представників виконавчої гілки влади «присутній» компартійний ЦК. Водночас інституціональна уява представників державних інституцій відтворює розрив, характерний для шизоїдної свідомості радянської людини, що відокремлювала ідеологічну оболонку тої чи іншої інституції від її реальної функції. Радянська людина добре розуміла, наприклад, що судове переслідування могло бути наслідком приватного замовлення компартійного чиновника, хоча в ідеологічних святцях радянський суд був зафіксований як найсправедливіший.

Без утвердження нових соціальних інститутів було б неможливе зміцнення політекономічних позицій, завойованих старою-новою владною елітою після розпаду СРСР. Але точнісінько так само воно неможливе без збереження права нагляду й ініціативи панування, що належали колись партійним вождям.

Г) Четвертий аспект пов'язаний зі становленням нової політичної культури.

Головна прикметна особливість нової політичної культури полягає у відродженні магічного застосування слова. Таке застосування слова властиве архаїчним, примітивним суспільствам. Тут воно є домінуючим і виконує функцію придушення. У процесі переходу від примітивних цивілізацій до розвинених відбувається перетворення homo magus на homo faber, тобто магічної людини на людину трудящу [3]. Однак сучасні політики змушені комбінувати дві цілком різні, навіть несумісні, функції, бути водночас і homo magus і homo faber.

У минулому будь-яке порушення в імітаційній програмі влади (скажімо, незначне збільшення відсотка тих, хто проголосував «проти») неминуче закінчувалося вжиттям санкцій проти порушників. Такі «перебої» в машині голосування були винятком, а «загальне схвалення» було наслідком соціального договору. І цей договір підкріплювався страхом покарання. Тепер справа стоїть дещо інакше. Імітаційний тандем розпався, а замість нього постали механізми фальсифікації або прямого примусу. Поява альтернативних кандидатів і таємниці голосування, гарантованої процедурно, завдала удару внутрішньому цензору. Це спричинило зміну характеру примусу: перетворення його з імпліцитного, діючого на підставі конвенції, що не афішується, на експліцитний. На жаргоні сучасних розробників т.зв. PR-стратегій цей спосіб примусу зветься адміністративним ресурсом. Розпал імітаційного тандему й необхідність вдаватися до так званого адміністративного ресурсу знаменує собою становлення нового типу політичної культури й появи нових форм політичної поведінки.

Та відчуження суспільства від влади зовсім не означає, що виникли реальні передумови для становлення громадянських інститутів. Адже сутність таких інститутів полягає в тому, щоб чинити опосередкований чи прямий тиск на владу, домагатися реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп. Не слід, однак, плутати такі соціальні групи з фінансово-промисловими корпо-

раціями, які самі є функціональною частиною усталеної системи влади.

Потреба у фальсифікації вказує на те, що зміст культурполітичних проектів влади суперечить радянському типу інституціональної уяви і тільки провокує техніку саботажу. Роки існування незалежної України засвідчили, що поняття «демократія», «національна держава», «реформи» і надалі вібрують у масовій свідомості як міфологеми з негативним чи позитивним знаком. Фальсифікація, перетворення PR-технологій (а, по суті, окремого випадку культурполітичного проекту) на майже неспростовну суспільну цінність говорить насамперед про відродження військової моделі політики і, можна сказати, про становлення військово-політичної культури.

У процесі політичної легітимації значну роль відіграє сучасна прикладна, надто електоральна псевдосоціологія як силовий чинник. Фактично ряд соціологічних центрів перетворилися на пропагандистські агрегати переважно провладних партій, стали знаряддям «лагідного» терору.

Можна навіть говорити про легітимаційне програмування свідомості індивідів за допомогою цифрових маніпуляцій. Методики, освячені досягненнями теоретичної соціології і соціальної психології, набули значення кваліфікаційних сертифікатів для фальсифікованої легітимації політичних інтересів. Задля правильного вибору легітимаційних, а по суті, маніпуляційних технологій прикладна, насамперед електоральна, соціологія також розробляє всілякі «розвідувальні проекти», політичний маркетинг, мета яких спровокувати респондентів на приховану сповідь, що їх зазвичай використовують для підготовки до виборчих перегонів. Дані, набуті внаслідок оброблення опитувань, набувають сакрального значення. А їхнє оприлюднення різними за політичною ангажованістю центрами (особливо це помітно на телевізійних токшоу) подеколи навіть перетворюються на лицарські турніри, боротьбою за його «преосвященство» – *переважний відсоток*. Кожен соціолог вмонтований у практики влади, отже, бере участь у символічному і практичному

конституюванні індивідів, він причетний до визначення дискурсів, які покликані функціонувати як істинні. Ця обставина перетворює інтерпретатора так званої громадської думки на контролера режиму істини.

Через встановлення порядку денного програмується своєрідна балістика вибору без вибору. Хто контролює порядок денний, той контролює свідомість й забезпечує контроль влади.

Перебіг подій в Україні з усією очевидністю засвідчив шкідливість етичного підходу до політичної легітимації, адже за умов складного вибору виявилася цілковита відносність Добра та Зла, неможливість етичних універсалій. Під машкарою нав'язуваною через ЗМІ системою цінностей приховуються соціальні, економічні і політичні інтереси злютованої корпоративною солідарністю квазі-еліти. Як наслідок, дуже швидко під загрозою опинились основні демократичні свободи, насамперед – свобода зібрань і свобода слова. У широкому сенсі цей випадок виявив, по-перше, симптоми інфравлади у будь-якому трансцендентальному обґрунтуванні легітимаційних стратегій, а по-друге – у світі сьогодення, де звичаєвість, етос усталюються переважно на основі симулякрів, поширення імітаційних стереотипів політичної поведінки, трансцендентальний аргумент, етичні універсалії перетворюються на знаряддя дискурсивного терору і маніпуляції свідомістю.

Теоретична дискусія з приводу функціонального змісту різних гілок влади триває й сьогодні, а в центрі суспільної уваги деяких європейських держав залишається проблема конституційної реформи. Але частина сучасних політичних мислителів взагалі відносить до царини ліберальної міфології принципи, які стали вже хрестоматійними підвалинами демократичних конституцій. Зокрема, йдеться про принцип розподілу влади. Політична реальність сьогодні така, що так звана виконавча влада не виконує закон, а діє в рамках закону, що зовсім не одне і те саме. Вона нічого не виконує. Вона править, управляє, і це є головною ознакою правлячого режиму.

-
1. Вебер Макс. Политика как призвание и профессия // Вебер М., Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С.644, 646, 647-706.
  2. Alexis de Tocqueville. De la democratie en Amerique. – Gallimard., P., 1986. – P. 389.
  3. Cassirer E. Ernst. Le Mythe de l'Etat. – Paris, 1993. – P. 380.